

Мороз О. В., д.е.н., проф., директор
Навчально-наукового інституту аграрної економіки
Вінницького національного аграрного університету
Карачина Н. П., к.е.н., доц.
Вінницького національного технічного університету
Семцов В. М., аспірант
Вінницького національного технічного університету

ПРОЯВИ ОПОРТУНІЗМУ В СУЧАСНОМУ АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Здійснено аналіз актуальності для вітчизняного аграрного соціуму поширення явищ опортуністичної діяльності. Досліджено наукову і гносеологічну історію питання. Розглянуто види і форми прояву опортунізму на прикладі сільського господарства Вінницької області. Окреслено перспективи контрактного регулювання такої діяльності.

Ключові слова: аграрний сектор України, опортунізм, прояви та економічний ефект опортуністичної діяльності, регулювання.

Аналізування ситуації у вітчизняному аграрному соціумі дає більш ніж значні підстави для ідентифікації гостроти і актуальності цілої низки проблем, насамперед у системі відносин "держава – сільськогосподарське підприємство (агрохолдинги) – сільські громади". Дані проблеми носять соціальний, економічний, правовий зміст. Вважаємо, що опис зазначених проблем потребує аналізування певних універсальних механізмів, до яких був віднесений ефект опортунізму.

Під терміном опортунізм (франц. opportunism – пристосовництво від лат. opportunus – зручний, вигідний, слушний) досить часто розуміють [1, с. 482] поведінку, метою якої є отримання вигоди, нечесним шляхом. Подібної точки зору дотримуються і П.Мілгром та Дж.Робертс, які вважають, що опортуністична поведінка – це "егоїстична поведінка, що не стримується міркуваннями морального порядку" (кін. цит.) [2, с. 379]. В.Тамбовцев вважає [3, с. 64], що під опортунізмом слід розуміти використання чужих ресурсів у своїх приватних цілях. Виходячи з вище наведених визначень, на нашу думку, представляється найбільш правильним під категорією "опортунізм" розуміти поведінку, в результаті якої одна сторона (або сторони), в межах закону шляхом використання мінімальних зусиль (як правило, шляхом використання інформаційної асиметрії), підпорядковує інтереси іншої сторони (або сторін) під час існування спільної угоди (контракту), де такий контракт передбачає дисбаланс інтересів на користь однієї сторони, і яка супроводжується істотним негативним соціально-економічним ефектом. В реальності такий дисбаланс полягає найчастіше у перерозподілі створеної вартості на користь однієї групи агентів за рахунок іншої. Негативні соціально-економічні ефекти опортуністичної діяльності, які реально мають місце в сільському господарстві України, проявляються у наступному: 1) руйнації інфраструктури сіл; 2) деформації ринку праці на селі; 3) обмеженні продуктивності галузі; 4) руйнуванні аграрного соціуму загалом.

Кількість наукових праць, присвячених проблемі опортунізму, є досить обмеженою, що пов'язано, очевидно, з проблемами збору інформації. На нашу думку, особливе місце в економічній теорії, яка розглядає реальні процеси ефекту опортуністичної діяльності у транзитивних економіках, займає праця Ю.Ларіна "Частный капитал в СССР" [4], яка була написана у 1927 р. задовго до праць Дж.Стіглера, К.Вікселя, Дж.Бьюкенена, Г.Таллока та ін. Джерелом написання праці Ю.Ларіна були матеріали судових справ того часу (20-х рр. XX ст.), дана робота пройшла належну емпіричну перевірку і описує реальні процеси, спираючись на

масштабну статистичну базу. Необхідно відмітити, що характерною особливістю згаданої праці є те, що вона значною мірою бере до уваги російську культуру та уклад життя людей, що, в свою чергу, з урахуванням історичних причин, є більш близьким для української економіки, аніж більш віддалений зарубіжний досвід.

Цілком очевидно, що нині класифікація "по Ларіну" потребує уточнення. Нами проведено соціологічне опитування по типу прямого спеціалізованого інтерв'ювання (експертне опитування) з метою виявлення реального прояву антисуспільних тенденцій в аграрному секторі економіки (табл. 1). На основі аналізування таких тенденцій здійснювалися оцінки самого явища опортунізму.

Таблиця 1. Поширення окремих видів опортуністичної діяльності у сучасному аграрному бізнесі в Україні на 2010 р. (за усних інтерв'ювань представників державної влади, засновників та/або вищого менеджменту агрохолдингів, сільських громад) у балах 1-5 (де 5-мах)

№	Види опортуністичної діяльності (за Ю.Ларіним)	Державна влада	Засновники та/або вищий менеджмент агрохолдингів	Сільська громада
1	Використання агентів і співучасників приватного капіталу в держпараті	3,5	4,7	4,1
2	Використання квазідержавної форми діяльності приватного капіталу	4,0	4,3	3,7
3	Відкрите використання влади в приватних інтересах (агресивна контрагентура)	*	*	*
4	Захоплення активів на пільгових умовах (неліквідні фонди)	4,8	1,2	3,7
5	Використання хижацької оренди	3,2	2,1	4,3
6	Забезпечення нелегальної перекупки	1,4	*	1,2
7	Контрабанда	*	*	*
8	Незаконне отримання та використання державного грошового кредиту	3,2**	1,2**	2,5**
9	Незаконне отримання державних позик			
10	Валютні махінації	1,1	*	*
11	Ухилення від податків ("мінімізація")	4,9	3,2	4,5
12	Використання квазікооперативів ("підприємств-примар").	2,9	2,1	1,8

* – несуттєво, одиничні випадки; ** – експерти об'єднують дані види опортуністичної діяльності в один.

Примітка: 1 бал – проблематично говорити про типовість явища та істотні негативні наслідки; 2 бали – окремі випадки, негативний ефект є, але незначний; 3 бали – численні випадки, має загалом істотне негативне значення; 4 бали – досить поширене, має значне негативне значення; 5 балів – активно має місце, має велике негативне значення. Було опитано всього 22 особи. Джерело: власні дослідження.

За авторським тлумаченням опортуністичної діяльності, наведеним вище, було окремо проаналізовано актуальність для АПК України саме такої діяльності серед інших антисуспільних дій, пов'язаних із аграрним бізнесом. Таким чином із 12 зазначених у табл. 1 методів було виокремлено 7. Відповідно, найбільш поширеними стали такі методи: використання агентів і співучасників приватного капіталу в держпараті, використання квазідержавної форми діяльності приватного капіталу, захоплення активів на пільгових умовах (неліквідні фонди), використання хижацької оренди, незаконне отримання та використання державного грошового кредиту та державних позик, ухилення від податків ("мінімізація"),

використання квазікооперативів ("підприємств-примар"). З іншого боку слід відмітити, що зазначені вади, як стверджувалося інтерв'юерами, надзвичайно чітко і в першу чергу проявляються у діяльності агрохолдингів.

Доцільно більш детально розглянути складну систему взаємовідносин між владою та суб'єктами господарської діяльності. Найбільшими с.-г. підприємствами Вінницької області є саме інтегровані агрокорпорації (підприємства холдингового типу, кластери). Проте на практиці можна спостерігати, що саме дані підприємства відносяться до платників податків високого рівня ризику. Важливо також і те, що своєю діяльністю діючі підприємства перешкоджають веденню чесної конкуренції, тобто ускладнюють (унеможлиблюють) проникнення на ринок нових агентів ринку. Очевидно, саме це слід віднести до самих негативних наслідків сучасного етапу аграрних реформ, адже забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів, а також створення конкуренції є однією з найважливіших умов раціонального державного регулювання в аграрному секторі вітчизняної економіки.

Вважаємо за необхідне відмітити, що питання вивчення впливу інтегрованих підприємств на економіку не є принципово новим. Так, як приклад, доцільно згадати працю В.Леніна "Империализм как высшая стадия капитализма", яка була написана у 1916 р. [5], де були узагальнені, зокрема, точки зору провідних європейських економістів того часу – Г.Геймана, О.Ейдельса, Р.Гільфердинга та ін. Даними авторами відзначалися переваги комбінованих (інтегрованих) підприємств над "чистими" (простими, унітарними) формами в силу того, що за інтегрованими підприємствами, як правило, стоять потужні фінансові структури; при цьому вже тоді стверджувалось, що саме складна форма господарювання є більш перспективною, але, водночас. Їх поширення привносить значні соціальні ризики.

В умовах ринкової економіки все більше при регулюванні реальних контрактних відносин займатиме фактор податків, адже в першу чергу через податки бізнес реалізує зовнішні відносини із державою, місцевою владою. Питання податків на сьогодні, як показали наші дослідження, є одним з найбільш конфліктних. У цьому зв'язку звертає увагу на себе той факт, що всі великі інтегровані с.-г. підприємства створені (на прикладі Вінниччини) на базі реформованих підприємств колективного типу; при цьому практично всі холдинги є платниками фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП). Слід додати, що останнім часом у Вінницькій області намітилася тенденція, коли власники потужних с.-г. підприємств поглинають переробні підприємства та формують розгалужені торгівельні мережі, створюючи таким чином потужні інтегровані системи. В результаті даного об'єднання інтегроване формування холдингового типу, користуючись недосконалим законодавством, сплачує до бюджету лише ФСП. Таким чином, при оподаткуванні не враховуються результати роботи переробних та торгівельних підрозділів підприємства. Як наслідок - державний бюджет недоотримує кошти у вигляді податків.

Звідси вважаємо, що необхідними є зміни у процесі функціонування інтегрованих с.-г. підприємств. В першу чергу необхідно внести зміни у ЗУ "Про ФСП", так як, на нашу думку, саме цей податок дозволяє руйнувати сільські території, а також є ідеальним інструментом для проведення мінімізації оподаткування. Так, ЗУ "Про ФСП" від 17.12.1998 р. №320-XIV приймався з метою стабілізації с.-г. виробництва і був тимчасовим; його термін дії повинен був припинитися 31.12.2009 р. Однак, у зв'язку з фінансовою кризою, даний закон буде діяти і в подальшому, так як 31.10.2008 р. було прийнято ЗУ "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" за №639-VI, яким зняті обмеження терміну дії ЗУ "Про ФСП" на невизначений термін.

Нині ФСП сплачується в рахунок сплати таких податків: податок на прибуток, земельний податок, комунальний податок та ін. Проте парадокс полягає у тому, що ФСП є у півтора рази меншим за земельний податок, і нині становить близько 6 грн. за 1 га ріллі [6]. Розмір такої сплати з боку агрохолдингів не може не викликати подив. Саме тому вважаємо, що необхідно щонайменше переглянути механізм дії ФСП, а у перспективі – відмінити його, тому що ФСП був (і залишається) економічно виправданим лише для с.-г. підприємств колективного типу або

ж в особливих умовах, наприклад, як стимулюючий захід на обмежений термін для аграрного бізнесу, який тільки розпочинається або ж знаходиться у кризових умовах. Обов'язковою умовою ФСП повинно стати його використання для підприємств, для яких с.-г. діяльність є основною, що виключатиме даний податок для підприємств холдингового типу. Головним при цьому повинно бути те, що для дозволу на сплату податків у вигляді ФСП потрібно приймати спеціальне рішення, що передбачає ретельний аналіз кожної конкретної ситуації.

Таким чином, аналізування проблем сучасного вітчизняного сільського господарства дозволило виділити такі універсальні механізми опортуністичної діяльності: 1) ухилення від уплати податків (у т.ч. "мінімізація"); 2) захоплення активів на пільгових умовах з використанням влади; 3) незаконне отримання державних фінансових ресурсів; 4) рентоорієнтована поведінка окремих представників влади (створення регуляцій; політика вибіркового втручання та ін.). Відповідно доведено, що такі прояви опортунізму мають безпосередні і значні негативні соціально-економічні наслідки, а також те, що зазначене повною мірою характеризує діяльність сучасних агрохолдингів. Перспективи вирішення даних проблем вбачаються у розробленні та реалізації відповідних стимулюючих реляційних контрактів.

Література

1. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука – К.: Головна редакція "Українська радянська енциклопедія", 1977. – 776 с.

2. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент: В 2-х т./ Пер.с англ. Под редакцией И.И. Елисеевой, В.Л. Тамбовцева. Спб.: Экономическая школа, 2001. Т. 2. – 422 с. – ISBN 5-900428-45-1.

3. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: Учеб. пособие. – М.: Инфра-М, 2009. – 158 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова) – ISBN 978-5-16-002045-7.

4. Ларин Ю. Частный капитал в СССР // Антология экономической классики. Предисловие, составление И.А. Стоярова. – М.: "ЭКОНОМ", "Ключ", 1993. – С. 435-483. – ISBN 5-85239-004-6.

5. Ленин В.И. Избранные сочинения. В 10-ти т. Т.6. 1910-1917. – М.: Политиздат, 1985. – XXIV, 695 с. – В надзаг.: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.

6. Діхтяр В. Пільги на сучасний лад // АгроПерспектива – 2009. – №7. – С. 10-13.

Summary

The analysis of actuality is carried out for domestic agrarian of distribution of the phenomena of opportunism activity. It is investigational scientific and gnosiological history of question. Kinds and forms of display of opportunism are considered on the example of agriculture of the Vinnitca region. Outlined prospects of the contract adjusting of such activity